

rie zatím, zdá se, ani příliš nechybí. A dost možná, že ji ani nikdo nezformuluje. Vždyť i samotné mertonovské teorie středního dosahu jako kdyby byly šity na míru organizované modernity. Vyznačují se stejnou funkční diferenciací jako ona, jsou jako ona relativně přehledné, spojitě, plynule ohraničené vůči svým sousedům.

Merton je posledním klasikem moderní sociologie, která vznikla jako reflexe historického procesu, v jehož průběhu došlo nejprve k rozkladu tradičních domácnostních struktur, aby poté sociálně podle nových vzorů vykristalizovalo do podoby formálních organizací. Po dosažení jistého kulminačního bodu se nyní společnost roztéká v podobě globálně rozložených a ustavičně překládaných sítí. Nikdo zatím nedokázal analyzovat tento krajně těkavý, z hlediska sociálního mírně toxický postmoderní roztok ani přibližně s takovou přesností a přitom s takovou elegancí, s jakou dokázal Robert K. Merton analyzovat svět organizací.

Jan Keller

Marcel Mauss: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech.

Praha 1999, Sociologické nakladatelství, 201 s.

Knihu otevírá citát ze středověké islandské sbírky Edda a „Výroky Vysokého“ (miněn bůh Odin), obsahující dobové představy Skandinávců o po-
vaze a obsahu pojmů „dar“ a „oplátka“ tak rá-
mují čtenářský vstup do stále živého textu. V sa-
motném úvodu, který následuje, je pak formu-
lován jeden z cílů studie, jímž je zjistit- slovy
autora: „.... Jaké je právní a zájmové pravidlo, jež
v zaostalých či archaických společnostech způ-
sobuje, že přijatý dar se závazně oplácí? Jakou
má moc v sobě darovaná věc, že ji obdarovaný
oplácí?... k této otázce se upínáme především,
i když poukazujeme i na další...“ (str. 10). Je for-
mulována i metoda „přesného srovnávání“, čímž
Mauss miní srovnávání analyzovaných případo-
vých studií z různých částí světa (dnes bychom
řekli „srovnávací analýza napříč kulturami“); zá-
sadně je odmítnuto srovnávání jednotlivých so-
ciálních a kulturních jevů, vytržených z lokál-
ních souvislostí. V důsledném vymezování ba-

datelských nástrojů následuje určení pohledu,
pod nimž budou jednotlivé společnosti/kultury,
respektive jednotlivé situace ve zkoumaných
společnostech/kulturách, nahlíženy; jinými slo-
vy Mauss stanovuje teoretický rámec své studie
a tím je idea „systému totálních závazků“. Autor
ji nejprve obšírně popisuje a pak pro ni navrhuje
i pojmenování. Takže, cituji: „....V ekonomických
a právních systémech, které předcházely ty naše,
nedochází při obchodě mezi jednotlivci takřka
nikdy k prosté výměně statků, bohatství a výro-
bů. Předně to nejsou jednotlivci, ale společenství,
kdo směňují, uzavírají smlouvy a vzájemně se za-
vazují; osoby uvedené ve smlouvě jsou osobami
právníckými: rody, kmeny, rodiny, které se stře-
távají a staví proti sobě buď skupinově, a utká-
vají se přímo na místě, nebo prostřednictvím
svých náčelníků, či oběma těmito způsoby záro-
veň. Navíc to, co si vyměňují, nejsou výhradně
statky a bohatství, movité a nemovité jmění, věci
ekonomicky prospěšné. Jsou to především zdvo-
řilosti, hostiny, obřady, vojenská pomoc, ženy,
děti, tance, slavnosti, trhy, při nichž je obchodo-
vání pouze jedním momentem a oběh hmotných
statků jen jedním bodem smlouvy mnohem obec-
nější a trvalejší. Tyto vzájemné služby a proti-
služby se mimochodem formálně uskutečňují ví-
ceméně na principu dobrovolnosti, prostřednic-
tvím dárek a darů, třebaže je ve své podstatě pod
trestem soukromé či skupinové války přísne po-
vinná. Navrhli jsme nazývat tohle vše *systémem
totálních závazků*...“ (str. 12–13). Zvláštní varian-
tou je pak „totální závazek soutěživého typu“,
který Mauss spojuje s potlačem, jak byl na konci
19. století popsán na základě vzpomínkových vy-
právění indiánů ze severozápadního pobřeží Se-
verní Ameriky (Tlingitové, Haidové a další).

Dokladové jádro studie tvoří první až třetí kapitola, kde jsou analyzovány situace obda-
rovávání a vracení darů v Polynésii, Melanésii,
na severozápadním pobřeží Severní Ameriky
(Aljaška, Britská Kolumbie), na Andamánských
ostrovech, v Austrálii, a také ve starověkém Ří-
mě, u starých Germánů, ve starověké Indii,
u starých Keltů a ve starověké Číně.

Mauss dokládá, že ve sledovaných situacích
obdarování lze najít stopy povinnosti zavazují-
cí zúčastněné, aby dary dávali, dary přijímali

a dary opláceli. To vše je možné díky obecně platné představě, že dar je jakýmsi „živoucím jevem“, který nutí všechny zúčastněné chovat se v souladu s výše uvedeným trojjediným dobrovolně-povinným pravidlem.

Poslední, čtvrtá kapitola – „Závěr“ – naznačuje, že stopy podobného způsobu myšlení najdeme i v západní společnosti (je míněna evropská společnost). Mauss tento předpoklad dokládá několika příklady obdarování a vrácení darů především z Francie. Jistě by každý čtenář dokázal doplnit další příklady z jiných částí Evropy čistě z vlastní zkušenosti.

Proti člověku archaickému (to je můj termín, nikoliv Maussův), který zná a uvažuje v systému představ „darovat, dar přijmout, dar oplátit“ staví autor „člověka ekonomického“ (jeho termín) jako hrozbu budoucnosti, jejíž jednotlivé prototypy ovšem existují již v současnosti – tj. ve dvacátých letech 20. století. Je to typ člověka, který se Maussovi výrazně nelíbí – nelíbí se mu ani systémy představ, které „člověka ekonomického“ zformovaly. U vědomí velkých ekonomických krizí moderní společnosti pak uvažuje o změnách „státního obdarování“ potřebných občanů – tj. nezaměstnaných a dalších. Mauss tak již před pětasedmdesáti lety formuluje myšlenku, zrovna dnes velmi diskutovanou, o ekonomické neudržitelnosti sociálního státu. Navrhuje tento podpůrný státní systém nahradit podpůrným systémem podnikovým – tj. přeměnit sociální státy na systémy sociálních (výrobních) podniků.

Vlastní text je doplněn četnými a velmi podrobnými poznámkami, jichž se překladatelé i odpovědná redaktorka zhostili se cti. Maussův text je navíc doplněn dvěma doslovy: Zdeněk Uherěk ve statí „Marcell Mauss – antropolog“ seznamuje čtenáře se životem a dílem autora; Miloš Petrusek se v textu „Marcel Mauss a durkheimovská sociologická škola“ zabývá Maussovým vlivem na dobovou i pozdější odbornou obec. Srovnává i vztah (a názory) synovce a velkého strýce – tj. Marcela Mause a Emila Durkheima – a uzavírá statí podrobnou rozpravou o durkheimovské škole. Úplně v závěru knížky jsou ještě publikovaná hlavní životopisná data Marcela Mause a výběr z jeho bibliografie.

Výsledkem je hezká knížka, osvětlující jednu z historických etap vývoje několika disciplin: etnologie, antropologie, sociologie a vlastně i sociální psychologie.

Je pochopitelně obtížné se vyjadřovat ke knize, která spatřila světlo světa před třemi čtvrtinami století a která byla v průběhu oněch pětasedmdesáti let důkladně provětrána jak stoupenci, následovníky a žáky autora, tak jeho odpůrci a kritiky. Vždyť i závěrečné doslovy jak Uherka, tak Petruska ukazují, že Maussův text dosud vyvolává reakce a přispívá ke třibení myšlenek. Mohl jsem to konečně sledovat před dvěma lety z poměrně blízkosti, když se otázkou „totálního závazku“ a „totálního jevu“ zabývali účastníci ekonomického semináře Jury Kabeleho na naší katedře. Tak snad jen několik okrajových poznámek.

Je docela zajímavé, alespoň pro studium dějin oboru, jak je Maussova studie výrazně evolucionistická. Nemám teď na mysli pasáže věnované otázkám vzniku směny, vzniku peněžního hospodaření atp. (i když i ty jsou příznačné), ale Maussův způsob dokazování, přesněji řečeno jeho výběr případových studií. Vedle společností polynéských, australských a melanéských tu jsou rozebírány společnosti severoamerických indiánů a společnosti starověké Eurasie (Řím, Indie, Čína, Germáni a Kelty). Stejně schéma používali evolucionisté šedesátých a sedmdesátých let 19. století, pro které byl ovšem tento výběr nutností; pro své srovnávací studie neměli k dispozici žádný jiný dokladový materiál. Tak tomu ale již nebylo v Maussově době: mohl si vybrat i ze studií o Africe, Latinské Americe či ze studií o „kmenové Asii“. A tak byla možná „Esej o daru“ i jistou autorovou poklonou otčům-zakladatelům etnologie/antropologie. Na druhou stranu staví Mauss proti evolucionistické představě vývoje k vyspělejším zítřkům svůj obraz postupně se kazícího lidstva, což vlastně není nic jiného než jedna z idejí antického starověku.

Dnes, moudřejší o data nasbíraná za dalších sedmdesát šest let výzkumů, rozborů a diskusí, což zahrnuje i reflexi vlivu evropské či severoamerické civilizace, můžeme umístit otazník k označení „archaické společnosti“ – alespoň v některých případech. Mám zde na mysli kmeny či kulturní skupiny obývající severozápadní po-

břeží Severní Ameriky a zejména pak popisovanou podobu potlače (Maussův „totální závazek soutěživého typu“), která s velkou pravděpodobností nebyla vůbec archaická, ale naopak velmi současná a co se týče typu své společenské organizace mladá. V průběhu 19. století se totiž v mořích u Britské Kolumbie, Kalifornie a Aljašky výrazně zvyšoval lov velryb a na něm se velmi výrazně začali podílet i indiánští obyvatelé severoamerického pobřeží. Za úlovky získávali evropské a americké zboží a pro urychlení či usnadnění vzájemných obchodních kontaktů opouštěli indiáni hromadně své původní vesnice a sestěhovali se do obchodních středisek a k pevnostem Evropanů i Američanů (tuto skutečnost zmiňuje i Marcel Mauss). Tento proces vedl k soustředění příslušníků několika vesnic anebo dokonce několika kmenů v jedné lokalitě a zejména pak k usídlení několika náčelníků a několika aristokratických rodin v jedné a téže lokalitě. Mezikmenové a mezivesnické soutěžení, které existovalo i v minulosti, se tak změnilo na soutěžení sousedské a je docela možné (dnes už se to nedá zjistit), že i vedlo k posílení prvků soutěživosti a ke vzniku onoho Maussova „soutěživého typu“. Stačí vzpomenout na českou komedii o „našich furiantech“. V každém případě ale byli příslušníci oněch kmenů dítky téže civilizace „páry a techniky“ jako výzkumníci, kteří se potlačem začali zabývat několik let po jeho násilném ukončení zásahem amerických vlád. Novodobost potlačového přetahování ovšem nijak neoslabuje autorovu argumentaci.

Sociálně antropologické výzkumy 20. století naopak přinesly další data potvrzující Maussovu teorii „pravidel daru“ i „totálního jevu“ – na příklad z Nové Guineje, v souvislosti s institucí tzv. „velkých mužů“, ze Střední Afriky či z Jiho-východní Asie, v souvislosti s vytvářením sítí vztahů mezi vládci a ovládanými. Na druhé straně bychom dnes asi nesáhli po příkladech starých Keltů a Germánů, o jejichž společnost víme zhruba stejně jako Marcel Mauss, což ovšem dnes již nepostačuje k solidní argumentaci. Při čtení textu člověka maně napadá, že se znovu setkává s problémem dosti charakteristickým pro dějiny sociálních věd i pro budování jednotlivých teorií a pojmů a to, že ony teorie a pojmy byly ve své době formulovány na základě dat, která ná-

sledující badatelské generace právem považují za dosti chatrná. Teorie jsou pak v průběhu času potvrzovány či „podpírány“ novými soubory dat, které snesou dobová měřítka přijatelné dokazatelnosti a o těch původních datech se raději nikdo nezmiňuje. Při zpětném pohledu to vypadá, že teorie byly formulovány na základě jakýchsi „intuitivních dat“ a dodatečně, po sociálním (odborném) přijetí teorie jsou teprve dohledávána data z dobového hlediska skutečně hodnověrná.

Vrátíme-li se k výsledkům výzkumů z post-Maussovské doby, pak se ukázalo, že dárci i obdarovávání vystupují jako „právníká“ i „fyzická“ osoba současně, tzn. že jsou chápáni jako představitelé skupin i jako jednotlivci budující si vlastní síť vztahů. Ukázalo se také, že důležitou roli v popisovaných činnostech hraje afekt – tedy, že někdo rád dává a někdo má z daru radost.

Rozhodně by však bylo možné rozšířit a potvrdit předpoklad „evropské stopy“, protože k podobným mechanismům, existujícím v evropském kulturním kontextu, již nějaké studie najdeme. Jak mi nedávno napsal jeden student (Jan Cholt: „Marcel Mauss v 21. století“, 5 str. rkp., FSV UK Praha) do seminární práce, najdeme rozbor okázalého plýtvání již ve Veblenově práci (Thorstein Veblen: „Teorie zahálčivé třídy.“ Praha 1999; poprvé 1899), která vyšla pětadvacet let před „Eseji o daru“.

V posledních letech byl také zpochybněn duální obraz „tradičního a moderního“ či „archaického a moderního“, který najdeme i v pozadí Maussovy argumentace. Ukazuje se, že oba vzory chování (dva světy), původně ostře oddělované a z analytických důvodů historicky „odstrkované“ existují ve společnostech současně vedle sebe a závisí na sociálním či kulturním kontextu a na nositelské skupině, co bude v dané chvíli a situaci akcentováno.

Rozhodně si také asi zaslouhuje přehodnocení Maussův názor na trvání sociálního státu, který v jeho době vyvolával spíše kritiku. Dvacáté století, které bychom také mohli označit – byť s jistou nadsázkou – jako století socialistické Evropy, mu ale dalo v mnohém zapravdu. To by ale měli spíše posoudit specialisté na sociální politiku.

Josef Kandert